

Galima nuolat kartoti, kad didžiausias deficitas pasaulyje – kitų dėmesys. Mums reikia vienas kito dėmesio, kad žinotume, jog esame vertinami, o kiekvienam, kuris verčiasi prekyba, jis reikalingas norint pritraukti pirkėjų. Mygtukas „patinka“ – visai kaip saldainis su klampiu sintetinio aviečių skonio įdaru, kuriame atidžiau patyrinėjus galima rasti ir lašą prozako, ir pusę lašo amfetamino.

Bene didžiausias išmaniojo telefono paradoksas yra tai, kad jis vienu metu ir didina, ir riboja asmeninę laisvę. Tai įrankis, kuriuo naudojasi galingiausios pasaulio įmonės, siekdamos perprasti mus ir perparduoti informaciją kitoms įmonėms, norinčioms ką nors parduoti, be to, tai gali būti veiksmingas būdas valstybėms stebėti ir kontroliuoti savo piliečius. Vis dėlto tas pats aparatiukas – ir puiki priemonė, suteikianti daugiau individualios laisvės ir lankstumo. Mes valdome jį iš vidaus, ir tuo pat metu ši medija valdo mus iš išorės. Tas pats galioja veikiant didelėms ir mažoms jėgoms. Tai gali būti susiję tiek su Edwardo Snowdeno atskleistu valstybinio sekimo ir manipuliavimo pasauliu, kurio vienas griežčiausių kritikų yra Jevgenijus Morozovas, tiek su mikrosociologiniu pasauliu, kurio centre visada esi tu – juk savo „Facebook“ ar „Instagram“ paskyroje kiekvienas atsiduria visatos centre, – bet tik tol, kol tave supa žmonės. Tu esi dėlė, mintanti jų dėmesiu, kaip jie minta tavuoju. Visi dalyviai įeina į tą pačią dėmesio ekosistemą, kurioje tavo „Instagram“ nuotraukos yra tiesiogiai susietos su „Facebook“ tinklu, o šis susietas su „Tripadvisor“, „Amazon“ bei kitais pardavėjais; kurioje valstybė ir valdžios institucijos taip pat domisi, kuo tu užsiimi. Esi prosumeris, arba gaminantis vartotojas, o prekė – tai dėmesys; esi pirkėjas ir pardavėjas, bet savo prekę atiduodi už dyką, nes tau būtina kitų prekė.

Kartais jie prašaua pro šalį. Kai ką tik paėmiau į rankas savo mobilųjį telefoną, norėdamas sužinoti karščiausias naujienas apie vieną aktualią ir ne mažiau įdomią baudžiamąją bylą Norvegijoje, į straipsnį įsiterpė „Sylvsmidja“ reklama, siūlanti „tautinio kostiumo aksesuarus kiekvienam skoniui“. Hm, gal ir nebloga mintis, bet dėkui, gal ne šiandien.

Dėl priklausomybės tampame pažeidžiami. Kai lankiau pradinę mokyklą, visi apytiksliai žinojome, kas klasėje populiarus, o kas ne toks populiarus, kam geriau sekasi mokslai, o kam prasčiau. Bet tai retai būdavo kaip nors įvardijama; tiesiog toks buvo pasaulis. Turint šiuolaikines technologijas, kurios tiek sumažina tikrovės kompleksumą, kad ji gali tilpti į programėlę mažame ekrane, tokius dalykus įmanoma išmatuoti. Jei du klasės draugai švenčia gimtadienį ir vienas surenka keturiasdešimt patiktukų, o kitas – penkis, nesunku apskaičiuoti, kad pirmasis yra aštuonis kartus populiarnesnis už antrąjį. Tokia matematika nesuteikia vaikui daugiau pasitikėjimo.

Laisvė bet kada bendrauti su bet kuo greitai išvirsta į priklausomybę. Vieni įninka į žaidimus (pažįstu protingą vaikną, kuris kasdien žaidžia „Wordfeud“), kitų pirštai nė akimirkos negali ištvirti nemaigę, nebaukę ir nespaukę patiktukų. Prieš kurį laiką dalyvavau kviestinėje vakarienėje, į kurią buvo pakviesta ir viena Norvegijos socialinių tinklų žvaigždė. Po pirmojo patiekalo, mums šnekučiuojantis apie muziką ir literatūrą, jo rankos pranyko po stalu, ten pat nukrypo ir žvilgsnis. Įgudusiais pirštais jis žaibiškai pasitikrino, kiek patiktukų sulaukė per pastarąsias porą valandų. Šis vyras nebebuvo laisvas. Jis tapo panašus į žmogų, kuris mėgdavo išgerti vieną bokalą, o dabar nebegali normaliai funkcionuoti be dviejų trijų.

Saldainiai smegenims veikia kaip kokainas ar spydas. Tu jautiesi geriau, lyg būtum svarbesnis, pačiame įvykių sūkuryje. Tačiau kyla ta pati problema, kaip ir pavartojus kitų narkotinių medžiagų, – netrukus reikia naujos dozės. Tas vyras, kuris fiziškai dalyvaudamas vakarienėje negalėjo ištvirti nepatikrinęs, kiek patiktukų gavo per pastarąsias porą valandų, galėtų pamąstyti apie skaitmeninės detoksikacijos kursą arba įsigyti vieną iš daugybės puikių programėlių, skirtų apriboti programėlių naudojimą. Tai ne tokios rūšies dėmesys, kuris praturtina

gyvenimą. Jis tik patvirtina tavo, kaip kartoninės figūros, kuri įmetus penkių kronų monetą paleidžia sąmojų, tapatumą.

„Priklausomybė“ išvertus į anglų kalbą turi dvi reikšmes: dependence ir addiction. Jų nereikėtų painioti. Tai, kad esame priklausomi nuo kitų žmonių, nuo gamtos ir aplinkos, yra banali tiesa, tačiau pasekmės toli gražu ne banalios. Esame ženklų ir daiktų ekosistemos dalis, o viena didžiausių vakariečio klaidų yra įsitikinimas, kad kaip individas tu ką nors reiški, kad esi savarankiškas organizmas. Ši individualizmo forma padarė daug žalos, nes visuomenė tapo grindžiama principu „Mūsų nesustabdys niekas“ – tiek ekologiniu, tiek socialiniu požiūriu. Todėl pandemija buvo naudinga pamoka apie būtiną priklausomybę.

Kitą priklausomybės formą jau ne kartą minėjau, kaip ir augančią skaitmeninės detoksikacijos pasiūlą, skirtą padėti žmonėms, kurie jaučia, kad išmanusis telefonas užvaldė jų gyvenimą. Karlsenas ir Syvertsen peržiūrėjo trisdešimt savivalbos knygų, susijusių su skaitmenine priklausomybe (ne visose, bet daugumoje dėmesys sutelktas į išmanųjį telefoną), net dvidešimtyje pavadinimų yra žodis addiction arba addicted. Didžiama knygų išleistas JAV, jose daugiausia dalijami patarimai, kaip žmogui atsikratyti priklausomybės, pasitelkiant valią ir apdovanojimų sistemą.

Nereikėtų per daug lyginti su priklausomybės ligų gydymu, tačiau paralelių esama. Dalyvaujantieji anoniminių alkoholikų programoje turi pripažinti, kad savęs nekontroliuoja, tai reiškia, kad jiems neužtenka susiimti, norint mesti gerti. Mat jų priklausomybę suformavo santykiai su išoriniu pasauliu: butelis, namai ar baras, socialinių ryšių tinklas, santykiai su kitais žmonėmis ir savivaizdis, kurį vėlgi formuoja santykiai su aplinka. Kitaip tariant, jie turi viską paleisti; Gregory Batesono žodžiais, alkoholikas turi pripažinti, kad jis nėra savo sielos šeimininkas, jis savęs nekontroliuoja ir jam reikia pagalbos. Alkoholikas (pernelyg dažnai – vyriškosios lyties) turi save suvokti kaip didesnės sistemos dalį ir pakeisti jį supančią ekosistemą, kad išbristų iš sunkios padėties. Taip pat svarbu, kad ir alkoholiką supantys žmonės pakeistų savo elgesį, ne šauktų ir prašytų jo susiimti, o kurtų tokius santykius, kad jam nereikėtų gerti norint normaliai jaustis.

Batesonas rašo apie anoniminius alkoholikus, bet iš esmės jo tekste kalbama apie tai, kas yra savastis ir kaip neatsiejamai esame susiję su savo aplinka. Jo požiūris į savastį, kaip savivalbos literatūros alternatyva, galėtų praversti žmonėms, norintiems mažiau priklausyti nuo išmaniojo telefono.

Beje, netiesa, kaip kai kurie teigia, kad dabar rytais tramvajuje visi sėdi palinkę prie mažų ekranų. Mano pasaulėlyje, tai yra Oslo tramvajuose ir metro, taip elgiasi šiek tiek daugiau nei pusė. Singapūre vaizdas kitoks: ten gan dažnai pasitaiko įlipti į pilną metro vagoną, kuriame aliai vienas keleivis stovi arba sėdi įsikniaubęs į išmanųjį telefoną. Bet ir Osle dabar retai pamatytum žmogų, kuris važiuodamas į darbą skaitytų popierinį laikraštį; prieš keletą metų tai dar buvo įprasta.

Vieną tamsią ir šaltą žiemos dieną sausakimšame tramvajuje (daugelis bendrakeleivių braukė per ekraną, niekas neskaitė popierinio laikraščio) sutikau seną pažįstamą, ir mudu tarp dviejų stotelių greitakalbe pasišnekėjome. Torgrimas buvo bebaigęs biografinę knygą apie vieną rašytoją ir ketino praleisti darbo dieną Nacionalinės bibliotekos archyve, o aš važiauvau į Mokslų akademiją šio bei to paskaitinėti ir parymoti, nukreipęs reikšmingą žvilgsnį pro pusrūsio langą. Pokalbis neišvengiamai pakrypo link aparaciukų ir didėjančios priklausomybės nuo jų. „Žinai, – nusijuokęs tarė jis, tramvajui artėjant prie Sulio aikštės, – jei palieki jį namie, jautiesi taip, lyg vonioje būtum pamiršęs dešinę koją.“ Pasakyta taikliai, ir Torgrimas Eggenas ne vienintelis, tai patiriantis. Prieš keletą metų jaunas Mumbajaus gyventojas vienam mokslininkui prisipažino: „Kai pamaniau, kad pamečiau telefoną, pasijutau taip, lyg man kas būtų nupjovęs ranką.“ Kalbant ne

taip groteskiškai, daugelis jaučiasi šiek tiek nuogi ir pažeidžiami, pamiršę mobilųjį telefoną arba išsekus jo baterijai. Kai dar dėliojau priešpaskutinius šio skyriaus akcentus, mudu su žmona iš vasarnamio nuplaukėme į netoliese esantį miestelį. Abu turėjome savų reikalų ir sutarėme susitikti prie ledainės. Kol laukiau gardžiuodamasis naminiiais ledais (vienas rutuliukas su lazdynų riešutais, kitas su šokoladu), netikėtai užklupo smarki kruša. Šiaip būčiau jai parašęs žinutę, kad einu prie laivelio, nes reikia pakelti stogą. Bet tada prisiminiau ją sakius, kad savo telefoną paliko ant virtuvės darbatalio. Sutrikau ir nebežinojau, kaip elgtis. Ar neradusi manęs prie ledainės ji suprastų, kad nuėjau į priplauką? Ar mums apskritai pavyktų rasti vienam kitą? Ko gero, atsakymas į abu klausimus būtų „taip“, tačiau išmoktas bejėgiškumas man priminė, kad be skaitmeninės pranešimų paslaugos neįmanoma nuolat palaikyti ryšio su žmonėmis, net jeigu jie gretimame kvartale.

Telefonas nėra akies, ausies ar burnos tąsa; tai nėra praktiškas daugkartinio bilieto ar laikraščio pakaitalas. Jis pailgina visą kūną ir gyvenimą. Ir vėl turime užduoti klausimą: ką jis prideda ir ką atima?

Torgrimas Eggenas turėjo omenyje socialinius tinklus ir žinių gavimą. Trečias išmanojo telefono aspektas, kurio svarba per trumpą laiką labai išaugo, yra susijęs su paslaugų pirkimu ir gyvenimo organizavimu apskritai. Kitos šalys, pavyzdžiui, Pietų Korėja ir Kinija, šioje srityje yra pasiekusios dar daugiau nei mes.

Paslaugų perkėlimas į programėles – praktiška ir paprasta. Nors tai yra tam tikra struktūrinės prievartos rūšis, vargu ar sukuria tokią pat priklausomybę kaip virtualus utinėjimas. Prisimenant populiarų komiksą, kai Ančiogaloje atsirado mobiliųjų mokėjimų paslauga, Antytė Rožė džiaugsmingai sušuko: „Dar niekada nebuvo taip lengva leisti pinigus!“

Virtualus utinėjimas? Mūsų artimos giminaitės šimpanzės ir gorilos stiprina tarpusavio ryšius ir siekia intymumo, viena kitai iš kailio rankiodamos parazitus. Kai Homo sapiens, visų pirma fizine jėga pasižymėję hominidai, įgavo vis daugiau protinių galių ir ėmė vieni kitiems pasakoti pramanus, gandus ir istorijas apie dievus, demonus bei bendrus pažįstamus, sumažėjo ir fizinio utinėjimo poreikis. Dabar pripažinimą ir pagarbą buvo galima pelnyti kitaip. Dėmesio poreikis ir troškimas, kad kiti mumis žavėtųsi, gal net mėgtų, yra paveldėti ir atlieka nemažą vaidmenį mūsų, kaip rūšies, gyvenime, nes juk esame visuomeniški gyvūnai. Kitų pagarbą, tiek pati savaime, tiek socialinio kapitalo pavidalu, yra galios ir įtakos šaltinis, o socialinį kapitalą kiek anksčiau esu apibrėžęs kaip kitų žmonių išpareigojimus tavo atžvilgiu. Kuo didesnis tavo socialinis kapitalas, tuo daugiau gali prašyti iš kitų ir į tuo daugiau žmonių kreiptis ištikus bėdai. Šiame kontekste verta prisiminti Marko Granovetterio straipsnį apie stipriuosius ir silpnuosius ryšius. Granovetterio analizės esmė ta, kad, norint šio to pasiekti šiame gyvenime, tau reikia ne saujelės patikėtinių, su kuriais sieja artimi ryšiai, o daugybės pažįstamų. Stiprieji ryšiai tave sieja su šeima, artimais draugais ir galbūt kolegomis, su kuriais dirbi daugelį metų, ir tie ryšiai įpareigoja. Jei kalnuose susilaužysi koją ir savo artimiesiems išsiųsi desperatišką žinutę, jie iškart viską mes ir atskubės tau į pagalbą. To negalėtum tikėtis iš savo „Facebook“ draugų. Užtat jie tau gali rekomenduoti gerą viešbutį Lomboke, įdomią paskaitą Literatūros namuose, knygą, kurią tiesiog privalai perskaityti, ir pranešti apie laisvą darbo vietą – o jei nuspręstum į ją pretenduoti, gal net užtarti tave žodeliu. Gali būti, kad įdarbinimo komisijoje bus vienas ar pora tavo „Facebook“ draugų. Jie apie tave jau žinos, atpažins tavo vardą ir prieš darbo pokalbį bus geranoriškai nusiteikę.

Feisbuko narkomanai tampa priklausomi ne nuo stipriųjų, o nuo silpnųjų ryšių. Kiekvienas patiktukas iš žmogaus, perskaičiusio tavo sąmojų ar komentarą, tai lyg saldus niežtinčios nugaros

pakasymas, net jei nelabai žinai, kas jis toks. Tokiu atveju pakasymas dar malonesnis, nes suteikia jausmą, kad socialinį kapitalą kaupi didesniame pasaulyje nei tavo artimųjų ratas.

Dopamino poveikis smegenims, sulaukus naujų patiktukų, yra trumpalaikis: ilgiau trunka išutinėti vieną šimpanzę. Tačiau silpnieji ryšiai turi vieną privalumą – jie neįpareigoja; jei nenori klausytis kitų, gali juos išjungti. O trūkumas tas, kad turi nuolat ką nors skelbti savo „Facebook“, „Instagram“, „Twitter“ ir „Snapchat“ paskyrose, kartais net po kelis kartus per dieną, kad tavęs nepamirštų. Juk tie lengvi paplekšnojimai per petį, suteikiantys pripažinimo ir bendrumo jausmą, veikia ne ką ilgiau, nei tavo feisbuko draugui užtrunka spustelėti piktogramą „patinka“. Šis nedidelis padrašinimas primena cigaretę, kaip ją apibūdino buvęs rūkalius Allenas Carras, kuris praturtėjo padėdamas žmonėms mesti rūkyti, o pats galiausiai mirė nuo plaučių vėžio, sulaukęs garbaus 77 metų amžiaus. Carro žodžiais, ši tavo cigaretė byloja tik viena – kad netrukus užsinorėsi dar vienos. Tada jau esi priklausomas addicted reikšme.

Įžvalga apie utinėjimo svarbą žmogaus, kaip rūšies, istorijoje rodo, kad patiktukų troškimas ir smalsavimas, ką šneka ir veikia tavo kaimynas, yra tiek pat susiję su sociologija, kiek ir su psichologija. Kitaip tariant, skundai dėl prasto interneto ryšio tualete reiškia ne sutrikusią psichiką, o veikia socialinį nesaugumą ir nerimą, kad nebūtum išstumtas į šaltį; ši baimė mus lydi nuo senų senovės, bet naujosios technologijos ją dar sustiprina. Aš tampu visatos centru primygtinai ir betarpiškiau nei lig tol, todėl darau si svarbiausias pasaulyje ir nereikšmingiausias pasaulyje.

Negali pagrįstai kaltinti genų ir evoliucijos istorijos dėl to, kad jautiesi nevykęs, nes nesulauki tiek virtualių paplekšnojimų per petį, kiek tavo kaimynas. Pats esi kaltas, jei nesugebi laiku atsitraukti, į viską pažvelgti iš šalies ir permatyti tą tuščiagarbiškumą bei lėkštą narcisizmą, kuriais minta socialinių medijų platformos, paskui dar labiau tai sustiprindamos. Juk būti žmogumi – ne pasiduoti savo paveldėtiems instinktams, o jiems priešintis.